

Φ.Ν.: Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε μια άποψη για την πολιτική ή όποια διευθετεί έσωτερικά την κοινωνία, σάμπως να είναι κυψέλη ή μυρμηγκοφωλιά· πρόκειται για φυσιοκρατική και «όλοκληρωτική» άποψη. Στη δεύτερη περίπτωση όμως, έχουμε μιαν ανώτερη ρύθμιση, ήθικου ποιού αυτή τή φορά, πού αποτάσσει την πολιτική;

Ε.Λ.: Πράγματι, ή πολιτική θα πρέπει πάντα να ελέγχεται και να κρίνεται με βάση την ήθική. Έτούτη ή δεύτερη μορφή κοινωνικότητας θα απέδιδε δικαιοσύνη στο μυστικό πού είναι για τόν καθένα ή ζωή του, μυστικό πού δέν συναρτάται με έναν κλοιό ό όποιος θα απομόνωνε τó αύστηρως ιδιωτικό πεδίο μιās κλειστής έσωτερικότητας, αλλά είναι ένα μυστικό πού σχετίζεται με την ύευθυνότητα έναντι του άλλου, τó όποιο είναι άπαραχώρητο μέσα στην ήθική του ανάρρηση, και μέσα του δέν κρυβόμαστε καθότι άποτελεί άπόλυτη αρχή έξατομίκευσης.

7. ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ

Φ.Ν.: Μέσα στο Όλότητα και Άπειρο, μιλάτε διά μακρῶν για τó πρόσωπο. Είναι ένα από τά συχνά σας θέματα. Σε τί συνίσταται λοιπόν και σε τί χρησιμεύει αυτή ή φαινομενολογία του προσώπου, δηλαδή ή ανάλυση τῶν ὅσων συμβαίνουν όταν κοιτάζω τόν άλλον πρόσωπο πρὸς πρόσωπο;

Ε.Λ.: Δέν ξέρω αν μπορούμε να μιλήσουμε για «φαινομενολογία» του προσώπου, δεδομένου ὅτι ή φαινομενολογία περιγράφει μόνο ὅ,τι ἐμφανίζεται. Παρόμοια, αναρωτιέμαι αν μπορούμε να μιλάμε για ένα βλέμμα στραμμένο πρὸς τó πρόσωπο, καθότι τó βλέμμα είναι γνώση, αντίληψη. Φρονῶ μάλλον ὅτι ή πρόσβαση στο πρόσωπο ἐξ ύπαρχῆς είναι ήθική. Ὅταν βλέπετε μιὰ μύτη, δυὸ μάτια, ένα μέτωπο, ένα πηγούνι και μπορείτε να τὰ περιγράψετε, τότε στρέφεστε πρὸς τόν άλλον σάμπως να είναι αντικείμενο. Ὁ καλύτερος τρόπος να συναντήσετε τόν άλλον, είναι να μὴν προσέξετε τó χρῶμα τῶν ματιῶν του! Ὅταν παρατηροῦμε τó χρῶμα τῶν ματιῶν, δέν συνάπτουμε κοινωνική σχέση με τόν άλλον. Ἡ σχέση με τó πρόσωπο μπορεί βέβαια να διέπεται από την αντίληψη, αλλά τó ιδιάζον του προσώπου είναι ακριβῶς πού δέν ανάγεται στην αντίληψη.

Ἀρχικά έχουμε την εὐθύτητα του προσώπου, την άμεση έκθεσή του, άνευ προστασίας. Ἡ ἐπιδερμίδα του προσώπου είναι τó πλέον γυμνό, πλέον ένδεές. Τό πλέον γυμνό, παρότι εὐσχημον. Τό πλέον ένδεές, διότι ή ὄψη του ανθρώπου έχει μιαν οὐσιώδη ένδεια. Απόδειξη ὅτι δοκιμάζουμε να μασκαρέψουμε αυτή την ένδεια παίρνοντας πόζες, αλλάζοντας εκφράσεις. Τό πρόσωπο ἐκτίθεται, ἀπειλείται, σάμπως να μᾶς ύποκινεῖ να ασκήσουμε βία. Συνάμα, τó πρόσωπο μᾶς ἀπαγορεύει να σκοτώσουμε.

Φ.Ν.: Πράγματι, τὰ πολεμικά χρονικά ἐπιμαρτυροῦν ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ σκοτώσεις κάποιον πού σέ θωρεῖ κατὰ πρόσωπο.

Ε.Λ.: Τὸ πρόσωπο εἶναι σημασία, καὶ μάλιστα σημασία χωρὶς πλαίσιο ἀναφορᾶς. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ὁ ἄλλος, μέσα στὴν εὐθύτητα τοῦ προσώπου του, δὲν εἶναι ^{ὄχι} [παρὰ] ἓνα πρόσωπο ἐντὸς πλαισίου. Συνήθως εἴμαστε ἓνα κάποιον «πρόσωπο»· καθηγητὴς στὴ Σορβόνη, ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, γιὸς τοῦ Τάδε, ὅλα τέλος πάντων ὅσα ἀναγράφονται στὸ διαβατήριον, ὁ τρόπος πού ντυνόμαστε, ὁ τρόπος πού ἐμφανίζομαστε. Μὲ τὴν τρέχουσα ἔννοια τῆς λέξης, ἡ σημασία σχετίζεται μὲ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο: τὸ νόημα ἐνός πράγματος ἐγκείται στὴ σχέση του μὲ κάτι ἄλλο. Ἐδῶ, ὅμως, τὸ πρόσωπο συνιστᾷ νόημα ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἐσύ, εἶσαι ἐσύ. Ἵπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ πρόσωπο δὲν γίνεται «ὄρατό». Εἶναι αὐτὸ πού δὲν μπορεῖ νὰ γίνει περιεχόμενο τὸ ὁποῖο θὰ ἐγκλωπῶθῃ ἢ σκέψῃ· εἶναι ἀπεριχώρητο, σᾶς ὁδηγεῖ ἐπέκεινα. Ἔτσι λοιπὸν ἡ σημασία τοῦ προσώπου τὸ κάνει νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ εἶναι ὡς σύστοιχο μιᾶς γνώσης. Ἀπεναντίας, ἡ θέαση εἶναι ἀναζήτηση μιᾶς ἀντιστοιχίας· εἶναι αὐτὸ πού κατεξοχὴν ἀπορροφᾷ τὸ εἶναι. Ἀλλὰ ἡ σχέση μὲ τὸ πρόσωπο εἶναι ἐξ ἀρχῆς ἠθική. Τὸ πρόσωπο δὲν μπορούμε νὰ τὸ σκοτώσουμε ἢ τουλάχιστον τὸ νόημά του ἀποφαίνεται: «Ποτὲ δὲν θὰ σκοτώσεις». Ἀληθεύει βέβαια ὅτι ὁ φόνος εἶναι τετριμμένη πράξις· μπορούμε νὰ σκοτώσουμε τὸν ἄλλον· ἡ ἠθικὴ ἀπαίτηση δὲν συνιστᾷ ὄντολογικὴ ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀπαγόρευση τοῦ φόνου δὲν καθιστᾷ τὸν φόνον ἀκατόρθωτο, ἔστω καὶ ἂν ἡ αὐθεντία τῆς ἀπαγόρευσης ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν κακὴ συνείδηση τοῦ τετελεσμένου ἐγκλήματος — τὴν κακοβουλία τοῦ κακοῦ. Ἐπίσης ἐμφανίζεται μέσα στὶς Γραφές, ὅπου ἡ ἀνθρωπιά τοῦ ἀνθρώπου ἐκτίθεται καθόσον ἐμπλέκεται μὲ τὸν κόσμον. Ἀλλὰ ἡ ἐμφάνιση μέσα στὸ εἶναι αὐτῶν τῶν «ἠθικῶν

παραδοξοτήτων» —ἀνθρωπιά τοῦ ἀνθρώπου— συνιστᾷ μιὰ ρήξη τοῦ εἶναι. Εἶναι μάλιστα σημαδιακὴ, ἔστω καὶ ἂν τὸ εἶναι ἀνασυντίθεται καὶ συνέρχεται.

Φ.Ν.: Ὁ ἄλλος εἶναι πρόσωπο· πλὴν ὅμως ὁ ἄλλος μοῦ μιλάει καὶ τοῦ ἀπαντᾷ. Μήπως λοιπὸν ἡ ἀνθρώπινη ὁμιλία εἶναι μὲ τὴ σειρά τῆς ἑνας τρόπος ρήξης αὐτοῦ πού ἀποκαλεῖται «ὀλότητα»;

Ε.Λ.: Ἀσφαλῶς. Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ὁμιλία συνδέονται. Τὸ πρόσωπο ὁμιλεῖ· ὁμιλεῖ καθότι αὐτὸ καθιστᾷ ἐφικτὴ καὶ ἀρχίζει κάθε ὁμιλία. Ἀναίρεσα πρωτύτερα τὴν ἔννοια τῆς θέασης γιὰ νὰ περιγράψω τὴν αὐθεντικὴ σχέση μὲ τὸν ἄλλον· αὐτὴ ἡ αὐθεντικὴ σχέση εἶναι ἡ ὁμιλία ἢ ἡ εὐθύνη.

Φ.Ν.: Δεδομένου ὅτι ἡ ἠθικὴ σχέση κεῖται ἐπέκεινα τῆς γνώσης, καὶ τὴν ἐπωμίζεται ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ὁμιλία, τότε ἡ ἴδια ἢ ὁμιλία δὲν πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν τάξη τῆς γνώσης;

Ε.Λ.: Μέσα στὴν ὁμιλία διέκρινα πάντα τὸ λέγειν ἀπὸ τὸ λεχθέν. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ λέγειν πρέπει νὰ ἐνέχει ἓνα λεχθέν εἶναι μιὰ ἀναγκαιότητα ὁμόβαθμη μὲ κείνη πού ἐπιβάλλει μιὰ κοινωνία, μὲ τοὺς νόμους τῆς, τοὺς θεσμούς τῆς καὶ τὶς κοινωνικὲς τῆς σχέσεις. Ἀλλὰ τὸ λέγειν, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἐνώπιον τοῦ προσώπου δὲν περιορίζομαι στὴ θωριά του, ἀλλὰ τοῦ ἀποκρίνομαι. Τὸ λέγειν εἶναι ἓνας τρόπος χαιρετισμοῦ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ χαιρετώντας τον εἶναι σὰν νὰ ἀπαντοῦμε γιὰ λογαριασμό του. Δύσκολα σιωπᾷ κανεὶς ἐνώπιον κάποιου· αὐτὴ ἡ δυσκολία βρίσκει τὸ ἔσχατο θεμέλιό τῆς στὴν ἰδιάζουσα σημασία τοῦ λέγειν, ἄσχετα πρὸς τὸ λεχθέν. Πρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ κάτι, περὶ ἀνέμων καὶ ὑδάτων, δὲν ἔχει σημασία, ἀλλὰ

νά μιλήσουμε, νά ἀποκριθοῦμε σέ αὐτόν καί ἤδη νά ἀποκριθοῦμε γιά λογαριασμό του.

Φ.Ν.: Πάνω στό πρόσωπο τοῦ ἄλλου λέτε ὅτι ἐνυπάρχει μιὰ «ἀνάταση», ἓνα «ὑψος». Ὁ ἄλλος εἶναι ψηλότερα ἀπό μένα· τί θέλετε νά πεῖτε μέ αὐτή τή φράση;

Ε.Λ.: Τό «Ποτέ δὲν θά σκοτώσεις» εἶναι ἡ πρώτη φράση τοῦ προσώπου. Εἶναι διαταγή. Ἐνυπάρχει στήν ἐμφάνιση τοῦ προσώπου μιὰ ἐπιταγή – ὅπως στά λεγόμενα ἐνός ἀφέντη. Ἐντούτοις, αὐτόχρονα τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου εἶναι ἐνδεές· εἶναι ὁ φτωχὸς γιὰ τὸν ὁποῖο δύναμαι τὰ πάντα καί στὸν ὁποῖο ὀφείλω τὰ πάντα. Κι ἐγώ, ὅποιος κι ἂν εἶμαι, ἀλλὰ ὡς «πρῶτο πρόσωπο», εἶμαι ἐκεῖνος πού βρῖσκει πόρους γιὰ νά ἀνταποκριθεῖ στήν ἔκκληση.

Φ.Ν.: Ὁμολογῶ ὅτι, σέ κάποιες περιπτώσεις, ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα... Ἀντίθετα, σέ ἄλλες, ἡ συνάντηση μέ τὸν συνάνθρωπο ὑπακούει στή βία, στὸ μῖσος καί στήν περιφρόνηση.

Ε.Λ.: Ἀσφαλῶς. Σκέπτομαι ὅμως ὅτι, πέρα ἀπὸ τὸ κίνητρο πού ἐξηγεῖ αὐτὴ τὴ μεταστροφή, ὁ τρόπος πού μόλις ἀνέλυσα τὸ πρόσωπο, μέ τὴ δεσποτεία τοῦ ἄλλου καί τὴ φτώχεια του, μέ τὴν ὑποταγή μου καί τὸν πλοῦτο μου, εἶναι πρωταρχικός. Εἶναι τὸ προαπαιτούμενο ὅλων τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Ἄν δὲν ἴσχυε, δὲν θά λέγαμε κὰν μπροστὰ σέ μιὰν ἀνοικτὴ εἴσοδο: «Περάστε, Κύριε!» Οὐσιαστικά αὐτὸ πού ἐπιχείρησα νά ἀναλύσω εἶναι ἓνα καταγωγικὸ «Περάστε, Κύριε!»

Ἀναφερθήκατε ὅμως στὸ πάθος τοῦ μίσους. Ὁμολογῶ ὅτι περίμενα μιὰ πιὸ δριμεία ἀντίρρηση. Πῶς μποροῦμε νά τιμωροῦμε καί νά

καταστέλλουμε; Πῶς νοεῖται ἡ ὑπαρξη τῆς δικαιοσύνης; Ἀποκρίνομαι ὅτι ὁ λόγος πού ὑπάρχουν οἱ νόμοι καί ἐγκαθιδρύεται ἡ δικαιοσύνη ἀφορᾷ τὴν πολλότητα τῶν ἀνθρώπων, τὴν παρουσία τοῦ τρίτου πλάι στὸν ἄλλον. Ἄν εἶμαι μόνος μέ τὸν ἄλλον, τοῦ ὀφείλω τὰ πάντα· ἀλλὰ ὑπάρχει καί ὁ τρίτος. Γνωρίζω μήπως τί εἶναι ὁ πλησίον μου σέ σχέση μέ τὸν τρίτο; Μήπως ξέρω ἂν ὁ τρίτος ἔχει ἀρμονικὲς σχέσεις μαζί του ἢ ἂν εἶναι θύμα του; Ποιὸς εἶναι τέλος πάντων ὁ πλησίον μου; Κατὰ συνέπεια ὀφείλω νά σταθμίσω, νά σκεφτῶ, νά κρίνω τὰ πράγματα συγκρίνοντας τὸ ἀσύγκριτο. Τὴ διαπροσωπικὴ σχέση πού συνάπτω μέ τὸν ἄλλον, ὀφείλω νά τὴ συνάψω ἐπίσης καί μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ὁπότε εἶναι ἀνάγκη νά μετριάσω τὸ προνόμιο τοῦ ἄλλου· ἀπ' ὅπου καί ἡ δικαιοσύνη. Ἀσκούμενη διὰ τῶν θεσμῶν, πού εἶναι ἀξεπέραστοι, ἡ δικαιοσύνη πρέπει πάντα νά ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν ἰδρυτικὴ διαπροσωπικὴ σχέση.

Φ.Ν.: Ἴδου λοιπὸν ποιὰ εἶναι ἡ ἀποφασιστικὴ ἐμπειρία στὴ μεταφυσική σας· εἶναι αὐτὴ πού ἐπιτρέπει νά ἐξέλθουμε ἀπὸ τὴν ὄντολογία τοῦ Χάιντεγγερ ὡς ὄντολογία τοῦ Οὐδέτερου – μιὰ ὄντολογία ἄνευ ἠθικῆς. Μήπως ἐκκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἠθικὴ ἐμπειρία οἰκοδομεῖτε μιὰν «ἄτυπη ἠθικὴ»; Θέτω τὴ λέξη σέ εἰσαγωγικὰ διότι ἡ ἠθικὴ ἀπαιτεῖ κανόνες. Ἄραγε λοιπὸν χρειάζονται αὐτοὶ οἱ κανόνες;

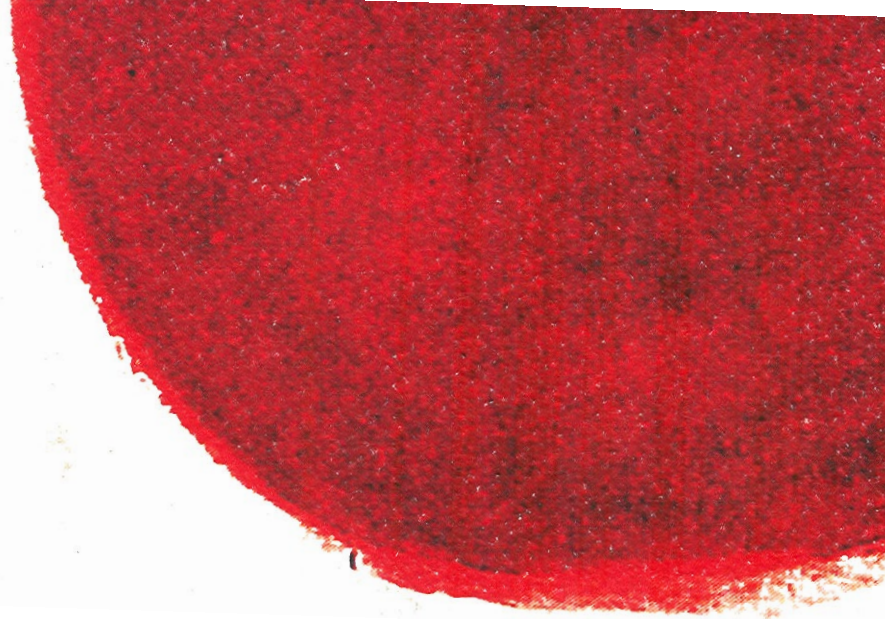
Ε.Λ.: Δὲν εἶναι καθῆκον μου νά πλάσω τὴν ἠθικὴ· ἐπιχειρῶ ἀπλῶς νά ἀναζητήσω τὸ νόημά της. Δὲν πιστεύω ὅτι κάθε φιλοσοφία ὀφείλει νά εἶναι προγραμματικὴ. Ὁ Χοῦσσερλ κυρίως προέβαλε τὴν ἰδέα ἐνός φιλοσοφικοῦ προγράμματος. Ἀναμφίβολα μποροῦμε νά πλάσουμε μιὰν ἠθικὴ σέ συνάρτηση μέ κεῖνο πού εἶπα παραπάνω, ὥστόσο δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα μου.

Φ.Ν.: Μπορείτε μήπως να διευκρινίσετε τον τρόπο με τον οποίο αυτή ή ανακάλυψη της ηθικής στο πρόσωπο αποσπάζεται από τις φιλοσοφίες της ολότητας;

Ε.Λ.: Τὸ ἀπόλυτο συνειδέναί, ὑπεσχημένο ἢ ἐπιτεταγμένο ἀπὸ τῆ φιλοσοφία, εἶναι μιὰ σκέψη τοῦ Ἰσου. Μέσα στὴν ἀλήθεια ἐγκολπωνόμαστε τὸ εἶναι. Ἀλλὰ ἂν ἡ ἀλήθεια δὲν θεωρήθηκε ποτὲ τελειδική, παραμένει ἡ ὑπόσχεση γιὰ μιὰν ἀλήθεια πληρέστερη καὶ ἀκέραια. Ἀναμφίβολα τὸ περατὸ ὃν πού εἴμαστε δὲν μπορεῖ, τελικά, νὰ ἀποπερατώσει τὸ ἔργο τῆς γνώσης· ἀλλὰ στὸ μέτρο πού αὐτὸ τὸ ἔργο περατώθηκε, ξέρουμε ὅτι τὸ Ἄλλο ἔγινε Ἰδιο. Ἐξάλλου, ἡ ἰδέα τοῦ Ἀπίρου συνεπάγεται μιὰ σκέψη τοῦ Ἄνισου. Ξεκινῶ ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ ἰδέα τοῦ ἀπίρου, ὅπου τὸ ideatum αὐτῆς τῆς ἰδέας, δηλαδὴ τὸ σκοπούμενο αὐτῆς τῆς ἰδέας, εἶναι ἀπίρως μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ἐνέργημα διὰ τοῦ ὁποίου τὸ σκεπτόμαστε. Ἔχουμε μιὰ δυσαναλογία ἀνάμεσα στὸ ἐνέργημα καὶ σὲ κείνο πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσεγγίσουμε. Γιὰ τὸν Καρτέσιο, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἀποδείξεις τῆς ὕπαρξης τοῦ Θεοῦ· ἡ σκέψη δὲν κατάφερε νὰ παραγάγει κάτι πού νὰ τὴν ὑπερβαίνει· αὐτὸ τὸ πράγμα ἔπρεπε νὰ θεθεῖ μέσα μας. Ἄρα πρέπει νὰ δεχθούμε ἕναν ἄπειρο Θεὸ πού ἔθεσε μέσα μας τὴν ἰδέα τοῦ Ἀπίρου. Μόνον πού ἐδῶ δὲν με ἐνδιαφέρει ἡ ἀπόδειξη τὴν ὁποία ἐπιδιώκει ὁ Καρτέσιος. Διαλογίζομαι μέσα στὸ θαυμασμὸ πού προκαλεῖ ἡ δυσαναλογία ἀνάμεσα σὲ κείνο πού ἀποκαλεῖ «ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα» καὶ στὴν «τυπικὴ πραγματικότητα» τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, μέσα στὸ παράδοξο –καὶ τόσο ἀντι-ελληνικό– μιᾶς ἰδέας «πού τέθηκε» μέσα μου, ἐνῶ ὁ Σωκράτης μᾶς ἔμαθε ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ θέσει μιὰν ἰδέα σὲ μιὰ σκέψη ἂν ἤδη δὲν τὴν εἶχε βρεῖ.

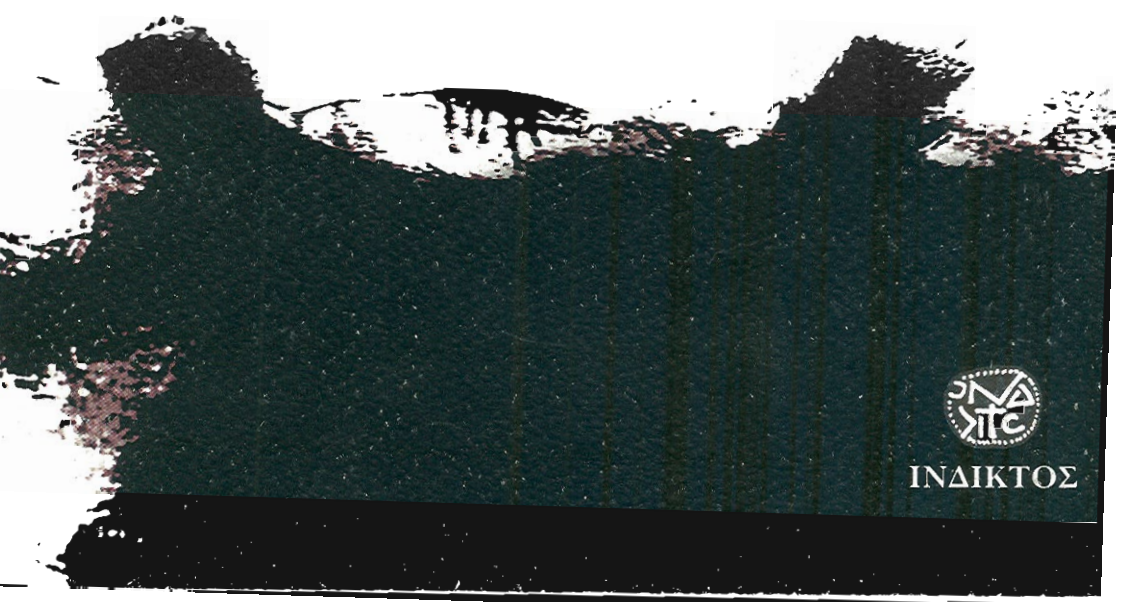
Ἀλλὰ, στὸ πρόσωπο, ὅπως περιέγραφα τὴν προσπέλασή του, τελεῖται τὸ ἴδιο ξεπέραςμα τοῦ ἐνεργήματος μέσῳ ἐκείνου στὸ ὁποῖο

αὐτὸ ὁδηγεῖ. Στὴν πρόσβαση τοῦ προσώπου, ὑπάρχει ἀσφαλῶς καὶ μιὰ πρόσβαση στὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Στὸν Καρτέσιο ἡ ἰδέα τοῦ Ἀπίρου παραμένει μιὰ ἰδέα θεωρητικὴ, μιὰ ἐνατένιση, μιὰ γνώση. Ὅσο γιὰ μένα, φρονῶ ὅτι ἡ σχέση μετὰ τὸ Ἄπειρο δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ ἐπιθυμία. Ἐπιχείρησα νὰ περιγράψω τὴν διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν Ἐπιθυμία καὶ στὴν Ἀνάγκη βάσει τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἐπιθυμία δὲν μπορεῖ νὰ ικανοποιηθεῖ· ὅτι ἡ Ἐπιθυμία, κατὰ κάποιον τρόπο, τρέφεται ἀπὸ τὴν πείνα τῆς καὶ θεριεῖ καθόσον ικανοποιεῖται· ὅτι ἡ Ἐπιθυμία εἶναι σὰν σκέψη πού σκέπτεται περισσότερο ἀπὸ ὅσα δὲν σκέπτεται, ἢ κάτι παραπάνω ἀπὸ αὐτὸ πού σκέπτεται. Παράδοξη λειτουργία ἀσφαλῶς, ἀλλὰ ὄχι πιὸ παράδοξη ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Ἀπίρου μέσα σὲ μιὰ περατὴ πράξη.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΕΒΙΝΑΣ

ΗΘΙΚΗ & ΑΠΕΙΡΟ

ΙΝΔΙΚΤΟΣ